

A SOMOGYVÁRI BENCÉS APÁTSÁGI TEMPLOM 16. SZÁZADI ÚJJÁÉPÍTÉSE ÉS BOLTOZATA¹

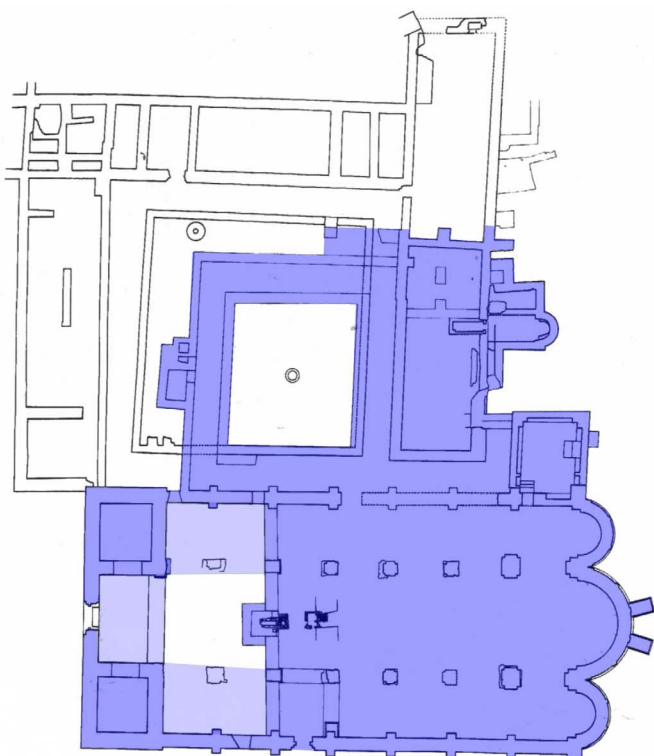
BUZÁS GERGELY

Somogyváron 1091-ben Szent László király alapította az ország egyik legnagyobb és legelőkelőbb bencés monostorát, ahová a dél-franciaországi Saint-Gilles-apátságból hívott szerzeteseket. A hatalmas, háromhajós, famennyezetes bazilika, nyugati toronypárral és hármás apszissal még a 12. század első felében felépült. A 12. század folyamán a templom belsejét gazdag faragottkő díszítéssel látták el: a század közepén készült kőfaragványok talán a templom közepén kialakított ereklyesírhoz, a század második feléből származó domborművek pedig feltehetően egy szentélyrekesztőhöz tartoztak. A kolostorépületet a 13. század elején jelentősen kibővítették, és egy hatalmas, koragótikus, árkádos kerengőt emeltek. A kiemelkedő jelentőségű Árpád-kori emlékek mellett a kolostor későközépkori építéstörténetére a kutatás kevesebb figyelmet szentelt, pedig a régészeti maradványok tanúsága szerint a 16. század első felében újra komoly építőtevékenység indult meg az apátság falai között. Ennek a későgótikus-reneszánsz építési periódusnak az elemzése rávilágít a korszak egyik legfontosabb bencés reformmozgalmának politikai, művészeti környezetére és a középkor végi Magyarország vezetőinek egyházi építkezésekben megnyilvánuló reprezentációjára.

1. kép: A somogyvári apátság romjai

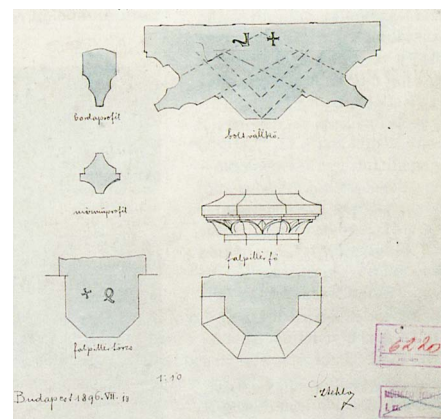
¹ A somogyvári apátság későközépkori átépítésének és a templom hálóboltozatának jelentőségére elsőként Papp Szilárd figyelt fel. Papp Szilárd: Pannonhalma és Somogyvár. Bencés reform és építészet a 15–16. század fordulóján. In: *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus*, Szerk. Takács Imre (Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001), 289–315, 299–312. Az ő nyomán a boltozat rekonstrukciójával már két korábbi írásomban magam is foglalkoztam. Buzás Gergely: A somogyvári bencés apátsági templom boltozata a 16. század első negyedéből. In: *Reneszánsz látványtár; Virtuális utazás a múltba*, szerk. Buzás Gergely – Orosz Krisztina – Vasáros Zsolt (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2009), 418–425; Buzás Gergely: A szekszárdi apátság temploma a középkorban. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*, szerk. Kollár Tibor (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2010), 554–603, 592–599). Most azért térek vissza a témára, mert Bakay Kornél közelmúltban megjelent monográfiája számos új adatot tett közzé a somogyvári apátság későközépkori átépítéseiről. Bakay Kornél: *Somogyvár; Szent Egyed monostor. A somogyvári bencés apátság és védműveinek régészeti feltárása* (Budapest: Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, 2011). Szőke Balázs pedig néhány fontos analógiára hívta fel a figyelmemet a boltozattal kapcsolatban, amelyekért szeretnék itt is köszönetet mondani neki.

2. kép: A somogyvári apátság alaprajza az 1520-as években

A somogyvári apátság romjai között már Gerecze Péter több olyan későgótikus és reneszánsz kőfaragványt talált a 19. század végén, amely jelentős későgótikus-reneszánsz építkezésekre utalt.² A Bakay Kornél által a 20. században folytatott ásatások tovább gazdagították ezt az anyagot, régészeti megfigyelései pedig lehetővé tették a kolostor későközépkori építéstörténetének megismerését.³ Az ő feltárásai mutattak rá, hogy a későközépkorban nemcsak egy új boltozat épült az apátságban, hanem a templomot és a kolostorépületet is gyökeresen átalakították. Lebontották a hatalmas méretű 13. századi kerengőfolyosót, és a továbbra is használatban maradt keleti kolostorszárny, valamint a templom szögletébe egy új, jóval kisebb kerengőt építettek.⁴ Ez egyúttal minden bizonnyal a régi kolostor északi és nyugati szárnyának felhagyását is jelenhette.

A templomban is nagyléptékű átalakításokat végeztek. A főhajó pilléreit és ezzel főhajó gádorfalait is lebontották és újjáépítették. Az apszis padló szintjét két későközépkori periódusban is megemelték,

3. kép: Gerecze Péter somogyvári ásatásaiból előkerült későgótikus boltozatelemek (Sztehlo Ottó rajza)

² Papp Szilárd: Pannonhalma és Somogyvár. Bencés reform és építészet a 15–16. század fordulóján. In: *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus*, szerk. Takács Imre, (Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001), 305, 19. kép, 306.

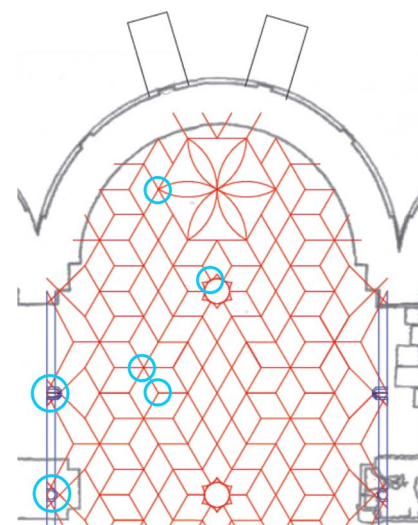
³ Ásatásainak legújabb és legalaposabb összefoglalása: Bakay Kornél: *Somogyvár; Szent Egyed monostor. A somogyvári bencés apátság és védműveinek régészeti feltárása* (Budapest: Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, 2011).

⁴ Papp Szilárd: Pannonhalma és Somogyvár. Bencés reform és építészet a 15–16. század fordulóján. In: *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus*, szerk. Takács Imre (Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001), 301.

először téglapadlóval, majd később kőpadlóval burkolták. Az apszis előtti szakaszban egy-két lépcsőfoknyival megemelt kórust hoztak létre, szintén kőpadlóval burkolva.⁵ Az apszist két támpillérrel támasztották meg, azt azonban nem tudjuk, hogy ez melyik építési fázisban történt.

Már a pillérek újjáépítését követően a keletről számított ötödik pillérpár vonalában egy erőteljes, észak-déli irányú válaszfalat emeltek. A válaszfaltól keletre eső templomteret kőpadlóval burkolták, a nyugati részbe viszont nem készült padlóburkolat.⁶

A templom főhajójába, a válaszfal keleti, belső oldalához utólag egy három pillérré és falpillérekre támaszkodó karzatot építettek, melynek egyik falpillérével elvágták a templom középtengelyében elhelyezkedő korai ereklyesírt, ami ezek szerint ekkor már nem funkcionált.⁷ Az ereklyesír fölé, a válaszfal nyugati, külső oldalának közepéhez, még a fal építésekor kiképzett nyílás elé egy kis, négyzetes helyiséget csatoltak.⁸ E helyiség nem az akkor már jelentőségét veszített sírral, hanem a karzattal függött össze, alighanem annak lépcsőháza lehetett. Valószínűleg ugyanebben az építési szakaszban a déli mellékhajónak a nyugati karzat vonalába eső szakasza fölé egy karzatot emeltek.⁹ Az építkezések eddig a fázisig egyértelműen igazolják, hogy az épület még templomként, illetve kolostorként működött, később azonban, minden bizonynyal már a török háborúk idején, a templom leválasztott nyugati térszébe gazdasági épületeket emeltek, a templom kapuit pedig befalazták.¹⁰ Még a későközépkori építkezések során, feltehetően a templom lerövidítésével egyidőben készült el a templom hálóboltozata is.

4. kép: A templom szentélyének boltozatrekonstrukciója a fennmaradt bordacsomópontok helyének jelzésével

5. kép: A 16. századi apátsági templom belső terének rekonstrukciója

⁵ Bakay Kornél: *Somogyvár, Szent Egyed monostor. A somogyvári bencés apátság és védműveinek régészeti feltárása* (Budapest: Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, 2011), 166.

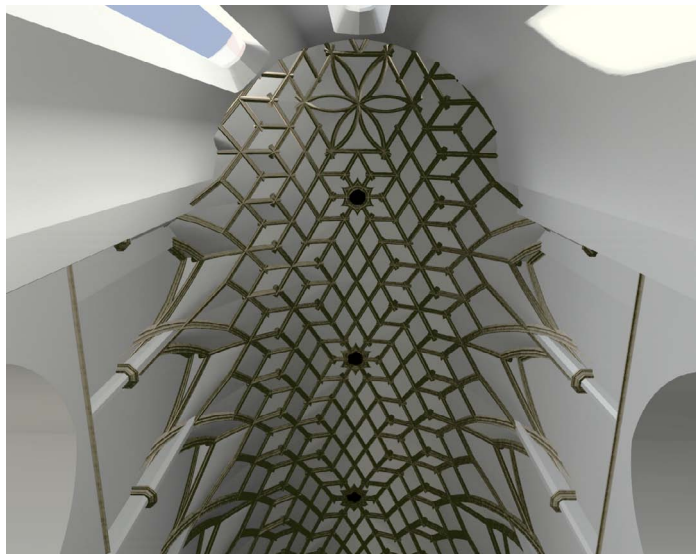
⁶ Bakay i.m. 159–160.

⁷ Bakay i.m. 162.

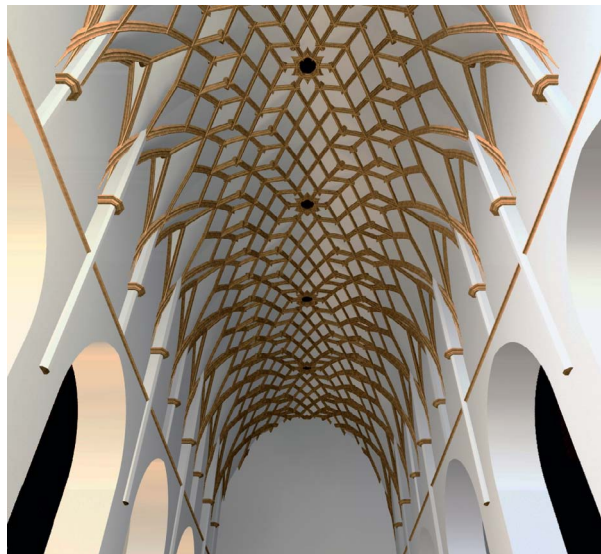
⁸ Bakay i.m. 159–160.

⁹ Bakay i.m. 163.

¹⁰ Bakay i.m. 120–121; 146–151; 127–143; 156–157.

6. kép: A szentély boltozatának rekonstrukciója

7. kép: A hosszház boltozatának rekonstrukciója

A hálóboltozat félnyolcszög keresztmetszetű, reneszánsz fejlemezzel ellátott¹¹ falpillérekre támaszkodott.¹² A boltozat rendszere két fennmaradt boltváll¹³ és több közbülső csomópont¹⁴ alapján rekonstruálható.

A bordák nagy görbületi sugara alapján e boltozat egy viszonylag széles teret fedhetett le, azaz a templom főhajójához tartozhatott. A csomópontok egy 60°-os, igen sűrű rombuszhálót bizonyítanak, amelyet torzított rombuszformák kötnek a vállakhoz. A főhajóboltozat minden bizonnyal kiterjedt a főapszisa is, ugyanis az apszist két későgótikus támpillérral támasztották meg. Ez azt is jelenti, hogy az apszist felmagasították a főhajóval azonos magasságra, amely nem önálló csillagboltozattal, hanem a főhajó hálóboltozatának töretlen folytatásával volt lefedve. Feltételezhető, hogy a boltozatnak ezt a kiemelt szakaszát díszítette a töredékek alapján rekonstruálható térgörbe bordaelemekből képzett hatszirmú rozetta.¹⁵

A somogyvári boltozat térben és időben legőzelebbi rokona a stájerországi Oberhaus 1520-ban felszentelt templomának szentélyében maradt fenn.¹⁶ Léptékében és bonyolultságában a legjobb párhuzam Somogyvárhoz a schwäbisch gmündi Szt. Kereszt plébániatemplom 1491–97 között felépült szentélyének főhajó-boltozata.¹⁷

A Szent László által alapított somogyvári monostor az ország legelőkelőbb bencés monostorai közé tartozott, így fontos szerepet játszott a rend 16. század eleji reformjában is, amelyet Tolnai Máté pannonhalmi apát kezdeményezett. A somogyváriak nem vették jó néven, hogy a pannonhalmi apát bele próbált szólni kolostoruk ügyeibe, ezért 1506-ban elűzték azokat a szerzeteseket, akiket Tolnai küldött hozzájuk.¹⁸ Talán ez is közrejátszott abban, hogy amikor 1508. március 26-án Tolnai Máté kezdeményezésére rendi vizitátorok járták végig a somogyvári monostort, elég kedvezőtlen képet festettek jelentésükben róla.¹⁹ Azok a megállapítások, miszerint a somogyvári templom gerendái néhol beomlással fenyegetnek, elég egyértelműen jelzik, hogy ekkor még nem állhatott a későgótikus boltozat.²⁰ 1512-ben a somogyvári apátság is csatlakozott ahhoz az unióhoz, amelyet Tolnai Máté kezdeményezett a nagyobb magyarországi

¹¹ Papp i.m. 307, 305, 19. kép, 307, 23. kép.

¹² Papp i.m. 307, 22. kép.

¹³ Papp i.m. 307, 305, 19. kép, 308, 25. kép.

¹⁴ Papp i.m. 309–311, 310, 27–30. kép.

¹⁵ Hasonló jellegű az apszisboltozat megoldása az 1502–1546 között felépült piri Marienkiche főszentélyében: a hálóboltozatot itt is egyszerűen elmetszi a szentélyzáradék poligonja, illetve az apszisboltozat itt is térgörbe bordákkal van kiemelve.

¹⁶ Brucher, Günter: *Gotische Baukunst in Österreich* (Salzburg-Wien: Residenz, 1990), 260–261, 261, Abb. 213.

¹⁷ Kissling, Hermann: *Das Münster in Schwäbisch Gmünd* (Schwäbisch Gmünd: W Jungmann, 1975), 76–79.

¹⁸ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 223.

¹⁹ Bakay i.m. 103–104.

²⁰ *Trabes minantur casum non solum in ecclesia, sed etiam in ipso dormitorio* (Bakay i.m. 104.)

bencés apátságok között.²¹ Ez azonban nem simította el az ellentéteket a függetlenségük megőrzésére törekvő apátok között, ami le is lassította rendi reform folyamatát.²² II. Lajos király a somogyvári apátság kegyúri jogait átadta Báthori István nádornak.²³ Báthori, aki 1519-től haláláig 1530-ig viselte a nádori tisztelet, testvéreivel, András tárnokmesterrel és György főlovászmesterrel együtt, az 1488-ban kihalt Marczali család jelentős somogyi birtokainak örököse volt.²⁴ Ezek sorába tartozott Somogyvár mezővárosa is.²⁵ Báthori halála után nem sokkal, 1535-ben az apátság Peregi Albert kommandátor kezére jutott,²⁶ 1538–1541 között pedig Török Bálint foglalja el, aki be is rendezkedett az erődített monostorban.²⁷ A szerzetesi élet csak 1543-ban szakad meg e falak között, a háborús állapotok miatt.²⁸

A történeti adatok alapján kétségtelenül az 1508–1530 közötti időszakra tehetjük a monostor újjáépítését. Ezen az időszakon belül leginkább a nagy vagyonnal és befolyással rendelkező Báthori István nádor kegyurasága alatt eltöltött 1520-as évek tűnnek a legalkalmasabbnak az építkezéshez. István nádor testvére, András tárnokmester valószínűleg ugyanezekben az években építi újjá saját rezidenciáján, Nyírbátorban, a Szt. György plébániatemplomot, amelyet egy, a somogyvárihoz hasonló léptékű és minőségű hálóboltozattal fedet le.²⁹ Báthori István az apátság kegyúri jogainak megszerzésével és kegyúrként a kolostor építészeti megújításával alighanem elődje, Perényi Imre nádor példáját követhette, aki szintén a Dél-Dunántúlon, a siklósi várban alakította ki családi rezidenciáját. Ő az 1512–1516 közötti években szerezte meg II. Ulászló királytól két másik nagymúltú déldunántúli királyi bencés monostor, a szekszárdi és a bátai apátság kegyuraságát, majd támogatta ezeken a helyeken a templom és kolostorépületek későgótikus újjáépítését, amely modern háló- és csillagboltozatok építésével is együtt járt.³⁰

8. kép: A schwäbisch gmünd-i Szent Kereszt plébániatemplom szentélyboltozata

²¹ Mályusz i.m. 225.

²² Mályusz i.m. 226–227.

²³ Hervay F. Levente O.Cist.: A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. In: *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus*, szerk. Takács Imre (Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001), 461–547, 510.

²⁴ Magyar Kálmán: *Az ötvöskőnyi Báthori várkastély*. Somogyi Múzeumok Füzetei 18. (Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1974), 11.

²⁵ Bakay i.m. 104–105.

²⁶ Hervay i.m. 510.

²⁷ Bakay i.m. 109.

²⁸ Hervay i.m. 510., Bakay i.m. 110–111.

²⁹ Buzás Gergely – Farbaky Péter: A kora reneszánsz és a késő gótika vége, 1526–1541. In: *Pannon Enciklopédia. A magyar építészet története, kitekintéssel a Kárpát-medence egészére*, szerk. Deák Zoltán (Budapest: Urbis, 2009), 156.

³⁰ Buzás Gergely: A szekszárdi apátság temploma a középkorban. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*, szerk. Kollár Tibor (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2010), 591–592.; Buzás Gergely: Az egyházmegye építészeti emlékei. In: *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*, szerk. Fedeles Tamas – Sarbak Gábor – Sümei József (Pécs: Fény Kft., 2009), 611–713, 676–677.

Buzás Gergely • *A somogyvári bencés apátsági templom 16. századi újjáépítése és boltozata*

IRODALOMJEGYZÉK

BAKAY KORNÉL

Somogyvár, Szent Egyed monostor. A somogyvári bencés apátság és védműveinek régészeti feltárása. Budapest: Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, 2011.

BUZÁS GERGELY

A somogyvári bencés apátsági templom boltozata a 16. század első negyedéből. In: *Reneszánsz látványtár, Virtuális utazás a múltba*, szerk. Buzás Gergely – Orosz Krisztina – Vasáros Zsolt, 418–425. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2009.

BUZÁS GERGELY

A szekszárdi apátság temploma a középkorban. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*, szerk. Kollár Tibor 554–603. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2010.

BUZÁS GERGELY – FARBAKY PÉTER

A kora reneszánsz és a késő gótika vége, 1526-1541. In: *Pannon Enciklopédia. A magyar építészet története, kitekintéssel a Kárpát-medence egészére*, szerk. Deák Zoltán, 156–157. Budapest: Urbis, 2009.

PAPP SZILÁRD

Pannonhalma és Somogyvár. Bencés reform és építészet a 15–16. század fordulóján. In: *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus*, szerk. Takács Imre, 289–315. Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001.